

TM	Г. XXXVI	Бр. 3	Стр. 1397-1419	Ниш	јул - септембар	2012.
----	----------	-------	----------------	-----	-----------------	-------

UDK 373.2 (=214.58) (497.11)

Originalan naučni rad

Primljeno: 16. 03. 2011.

Revidirana verzija: 15. 08. 2012.

Vesna Srdić

Vlasta Sučević

Visoka škola strukovnih
studija za obrazovanje vaspitača
Kruševac

EMPIRIJSKA PROVERA RAZLOGA NEDOVOLJNE UKLJUČENOSTI ROMSKE DECE U PREDŠKOLSKE USTANOVE U SRBIJI

Apstrakt

U cilju identifikovanja presudnog faktora za potpuniji obuhvat romske dece predškolskim obrazovanjem pokušalo se utvrditi šta vrši veći uticaj – da li interakcijski odnosi aktera u vaspitno-obrazovnom procesu ili socio-demografske karakteristike ispitivanog stratuma? Rezultati empirijskog istraživanja kao pokušaja utvrđivanja razloga niskog obuhvata romske dece predškolskim vaspitanjem i obrazovanjem preusmerili su široko rasprostranjeni društveni stereotip o poboljšanju statusa celokupne romske populacije intervencijama socijalnog tipa i primene afirmativnih mera na polje prevazilaženja stereotipa i predrasuda. Dobijeni podaci ukazali su na spremnost i potrebe roditelja romske dece da učestvuju u životu i radu predškolske ustanove, bez obzira na materijalni status, ukoliko je ustanova spremna da stvori uslove za adekvatno porodično učešće. Istraživanjem je potvrđeno izraženije prisustvo stereotipa neromske populacije u odnosu na romsku, kao i diskriminatorni stav kako pojedinaca, tako i institucija putem kojih bi mogli da se integrišu u društvene tokove i život uopšte.

Ključne reči: društvena integracija, socio-demografske karakteristike, interakcijski odnosi aktera, romski roditelji, vaspitači

THE EMPIRICAL VERIFICATION OF THE REASONS FOR THE INSUFFICIENT INCLUSION OF ROMA CHILDREN INTO PRE-SCHOOL INSTITUTIONS IN SERBIA

Abstract

In order to identify the critical factor for a more complete inclusion of Roma children into pre-school education we tried to determine the factor with the strongest influence – either the interaction of the actors in the educational processes or the social-demographic characteristics of the demographic layer subject to our examination. The results of this empirical research, as an attempt of determining the reasons for the low level of inclusion of Roma children into pre-school education, shifted the focus from the widespread social stereotypes about the improvement of the status of the whole Roma population by way of social interventions as well as the application of affirmative measures to the field of overcoming the stereotypes and prejudices. The data we obtained pointed out the willingness and the need of the Roma parents to participate in the life and activities of the pre-school institution regardless of their material status, on condition that the institution was prepared to create the circumstances for adequate family participation. The research has also confirmed that there was a pronounced presence of stereotypes in the non-Roma population towards the Roma population, as well as that there was a discriminatory attitude both in individuals and in the institutions that could contribute to the integration of the Roma population into social life and life in general.

Key words: Social Integration, Socio-Demographic Characteristics, Interactive Relationships, Roma Parents, Educators

TEORIJSKI OKVIR

Teorijsko ishodište proučavanog problema predstavljaju dosadašnja istraživanja pojedinih autora koji su se bavili osvetljavanjem položaja Roma u društvu u socioekonomskom, pravno-političkom i kulturnom domenu (Ђорђевић, 2004). Otvorena pitanja za dalja proučavanja istovremeno su ukazala na potrebu da se istraže i sociodemografske i psihološke varijable koje bi ukazale na sveobuhvatniji model integracije Roma u društvo. Ukrštajući postojeće socio-demografske podatke o romskoj populaciji (Јакшић, 2002; Радушки, 2004) sa najnovijim rezultatima istraživanja o uključenosti romske dece u predškolske ustanove (Срдић, 2009) nametnula se potreba da se potraži odgovor na pitanje – u kom delu sistemske strukture pronaći vidljivi segment za identifikovanje intervenišućih faktora koji bi doprineli uspešnijoj integraciji Roma u društvo? Odgovor se pokušao naći na polju obuhvata obrazovanjem kao glavnim mehanizmom za postizanje

ravnopravnih mogućnosti za integraciju: smatra se da sve ostale društvene mere treba primenjivati u kontekstu integrisanog obrazovanja, kao dugoročnog cilja (Церовић, 2007, str.15) .

Sa stanovišta razmatranja mogućnosti i načina integracije Roma u društvo, problem uključenosti romske dece u obrazovni sistem jedan je od najaktuelnijih problema romske zajednice. Veoma često ponavljana i potvrđena teza mnogih istraživanja, koja su se odnosila na deprivirane grupe, da obezbeđivanje kvalitetnog obrazovanja i jednakosti u školovanju predstavlja za siromašnu decu mogućnost da izbegnu porodično višegeneracijsko siromaštvo i život na marginama društva (Арнаудова, 2007, str. 64) najprimenljivija je odrednica na decu mnogobrojne romske populacije, koja su najteže pogođena siromaštvom, koje u slučaju romske dece ne samo da ugrožava normalno školovanje, vaspitanje i razvoj nego dovodi u pitanje dostupnost institucija obrazovnog sistema (Пигер, 2007, str. 90).

Razne studije i projekti usmereni na implementaciju modela dobre prakse u obrazovanje romske dece upozoravaju da ona često bivaju isključena iz glavnih tokova obrazovanja ili uživaju samo nisko kvalitetno obrazovanje, što povećava rizike obrazovne isključenosti. Pokretanje velikog broja reformskih procesa na teritoriji jugoistočne Evrope od strane organizacije *SCUK-a (Save The Children UK)*, kao i nedavno sprovedena studija *Svetske banke*, otvorilo je niz pitanja vezanih za utvrđivanje mogućnosti obrazovanja da raskine međusobno povezane uzroke siromaštva i društvene isključenosti Roma (Ringold et al, 2005). Predlaganje mnogobrojnih rešenja kako bi se sprečile posledice ranog isključivanja iz obrazovnog sistema izraz su nastojanja da se postigne potpuna integracija u društvenu zajednicu, putem obrazovanja kojim je neophodno obuhvatiti romsku decu još od predškolskog uzrasta. Prvi korak ka ostvarenju tog cilja je obuhvat romske dece predškolskim vaspitanjem i obrazovanjem koji predstavlja tačku na kojoj počinje uključenost ili isključenost romske dece u sistem ili iz sistema obrazovanja.

METODOLOŠKI OKVIR

Na bazi definisanog teorijskog pristupa istraživanoj problematici determinisan je metodološki okvir.

Najšire posmatrano, *predmet našeg istraživanja* je definisanje smernica koje se odnose na mogućnost obuhvata romskih porodica savremenim vidovima obrazovne intervencije kako bi se uspešnije projektovale dalje aktivnosti na planu integracije romske dece i roditelja u društvo putem obrazovanja.

Opšti cilj istraživanja je identifikovanje presudnog faktora koji determiniše uključivanje romske dece u obavezni sistem institucionalnog vaspitanja i obrazovanja.

Polazne tačke u istraživačkoj analizi određene su ujedno i prirodno *nezavisnih varijabli* – sociodemografskim (broj dece u porodici, status porodice, prihodi/načini izdržavanja porodice i izvor materijalne pomoći), obrazovnim (lična iskustva roditelja romske dece, stepen njihovog obrazovanja kao i njihov stav prema obrazovanju uopšte) i interakcijskim činiocima (saradnja na relaciji roditelj – vaspitač sa aspekta obe ispitivane grupe). Zavisnu varijablu predstavlja uključenost romske dece u redovne predškolske ustanove a njena operacionalizacija ostvarena je utvrđivanjem uzrasta deteta na kom se uključuje i redovnošću pohađanja. Realizovano istraživanje je iz grupe terenskih, koje po svojoj suštini pripada neeksperimentalnom istraživačkom nacrtu; analiza subjekata istraživanja podrazumevala je regionalni pregled.

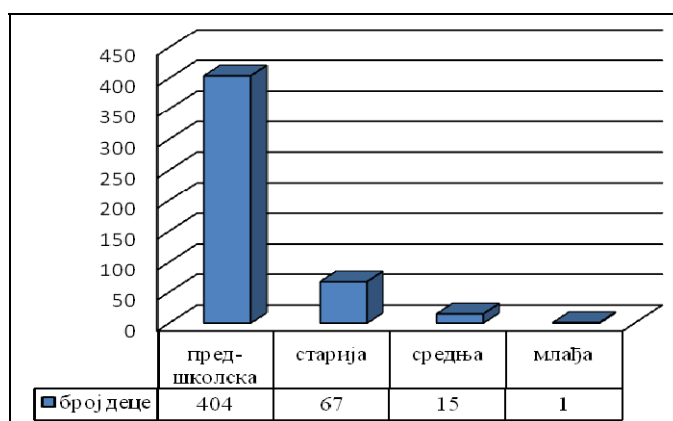
Prikupljanje podataka obuhvatalo je pregled devet regiona republike Srbije – severnobački, zapadnobački, južnobački, srednjobanatski, zaječarski, kolubarski, raški, niški i Grad Beograd.

Konstruisana su dva zasebna upitnika – jedan za roditelje romske dece koja pohađaju predškolsku ustanovu, a drugi za vaspitače u čijoj grupi se nalaze romska deca, pri čemu su grupe mešovite (sa neromskom decom) ili isključivo romske. Prikupljanje podataka trajalo je tri meseca, u period april – jun školske 2007/08. godine, u okviru predškolskih ustanova na teritoriji školskih uprava obuhvaćenih istraživanjem, uz svesrdnu pomoć socijalnih radnika, romskih asistenata i prosvetnih savetnika za područje predškolskog vaspitanja i obrazovanja. U sklopu statističke analize korišćeni su deskriptivni parametri i statistika zaključivanja. Deskriptivni parametri, koji opisuju karakteristike uzorka, obuhvatili su frekvencije, procenat, mere centralne tendencije (AS – aritmetička sredina), mere varijabilnosti (SD – standardna devijacija), korelaciju (r), mere oblika distribucije (navođeno je samo: min, max). U okviru statistike zaključivanja upotrebljeni su sledeći statistički postupci: jednosmerna analiza varijanse (F-test); Kolmogorov-Smirnov test; multipla korelacija/regresija tj. višestruka korelacija/regresija (R); klaster analiza; χ^2 -test (kod tumačenja rezultata uzeti su nivoi značajnosti $p < 0,01$).

Demografske karakteristike ispitivanog stratuma ilustruju uzorak istraživanja: pojedinačni skupovi uključuju tri raznorodne grupacije – roditelje romske dece, vaspitače romske dece u predškolskim ustanovama i romsku decu koja pohađaju predškolske ustanove. Na brojno stanje i relacije pojedinačnih skupova ukazuje podatak o 258 ispitanih lica, od čega je 186 roditelja romske dece i 72 vaspitača. Prema demografskim karakteristikama stratuma izvedena je analiza i interpretacija rezultata dobijenih istraživanjem.

INTERPRETACIJA REZULTATA ISTRAŽIVANJA

Prema dobijenim podacima, broj romske dece koja pohađa predškolsku ustanovu iznosi 487. Od njih, čak 404 pohađa najstariju grupu, tj. pripremnu grupu za polazak u školu; 67 je u grupi petogodišnjaka, dok je njih 15 u grupi uzrasta od 4 do 5 godina. Svega jedno romsko dete pohađa mlađu uzrasnu grupu (KU-3-4 godine) (Grafikon 1).

Grafikon 1. Zastupljenost romske dece po uzrasnim grupama (podaci dati od strane vaspitača)

Graph 1. Representation of Roma children in the age groups (data given by the educators – pre-school teachers)

Procentualno posmatrano, odziv romske dece u predškolskim ustanovama iznosi 73,51% (Tabela 1).

Tabela 1. Upis i odziv romske dece u vrtićima

Table 1. Enrollment and active presence of Roma children in the kindergartens

	ukupno	%	min. u grupi	max. u grupi	AS
Broj upisane dece	487	100	1	28	6,76
Broj redovnih pohađača	358	73,51	0	25	4,97

U daljoj analizi praćeni su podaci uzeti na osnovu prisutnih roditelja. Po njihovim izjavama broj dece koja redovno pohađaju predškolsku ustanovu manji je od očekivanog, ali je ipak zadovoljavajući: od 186 romskih roditelja, 143 (76,88%) je izjavilo da dete redovno

pohađa predškolsku ustanovu, dok se 43 roditelja (23,12%) izjasnilo da im deca neredovno dolaze u vrtić.

Odnos polova u pojedinačnim skupovima

Pol roditelja. Ukupno je anketirano 186 roditelja romske dece. Među anketiranim roditeljima dominiraju očevi (n očevi = 114), dok su od ukupnog broja anketiranih nešto preko jedne trećine majke (n majke = 72).

Pol vaspitača. Od ukupnog broja (n = 72) anketiranih vaspitača njih 70 su ženskog, dok su svega 2 osobe muškog pola. Ovakav odnos u prilog ženskom polu svakako je očekivan, s obzirom na opservirani tip zanimanja.

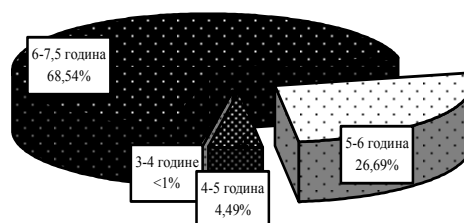
Pol dece. Kada je u pitanju polna zastupljenost romske dece koja redovno pohađaju predškolsku ustanovu (njih 358), dobijeni podaci govore u prilog dominaciji dečaka, kojih je 58,94% tj. n = 211, dok devojčice čine 41,06% uzorka tj. n = 147. Postojanje rodni stereotipa kao i kulturoloških i tradicionalnih uverenja Roma o obrazovanju dece ženskog pola uslovljava slabije pohađanje predškolske ustanove od strane devojčica.

Starosna struktura - starosna dob roditelja

U pogledu starosne dobi, u proseku, anketirane majke su mlađe od očeva. Prosečna starost anketiranih majki je 21,6 godine (SD = 2,14), dok je prosečna dob očeva 23,1 godinu (SD = 3,42). Uopšte uzevši, reč je o mladoj populaciji, što je uskladu sa rezultatima proučavanja starosne strukture Roma (Kovačević i sar, 2005, str. 29).

Uzrast dece koja pohađaju predškolsku ustanovu

Najbrojnija su deca najstarijeg uzrasta u predškolskoj grupi. Gotovo 2/3 uzorka tj. 68,54% dece pohađa upravo predškolsku grupu. Gornja granica uključenosti je 7,5 godina, što se može objasniti činom odlaganja polaska u školu onoj romskoj deci koja pre toga nisu pohađala predškolsku ustanovu. Četvrtina uzorka dece, tj. 26,69% pohađa stariju grupu, čiji je uzrast raspona od 5 do 6 godina. Svega 4,49% je od ukupnog broja uključenih u predškolske ustanove na uzrastu 4-5 godina, dok je u mlađoj grupi od ukupno trista pedeset šestoro romske dece koja pohađaju predškolsku ustanovu samo jedno romsko dete (Grafikon 2).

Grafikon 2. Broj romske dece po uzrastima

Graph 2. The number of Roma children in the age groups

Regionalno poreklo uzorka

Usmerenost u odabiru uzorka je pre svega bila usmerena na regionalnu raznolikost, uz slučajan izbor predškolskih objekata svakog regiona. Svaki region obuhvatao je do tri različita predškolska objekta. Kako je bilo anketirano 186 roditelja i 72 vaspitača, njihovo regionalno poreklo prikazano je tabelarno (Tabela 2).

Tabela 2 : Broj ispitanih vaspitača i roditelja po regionima

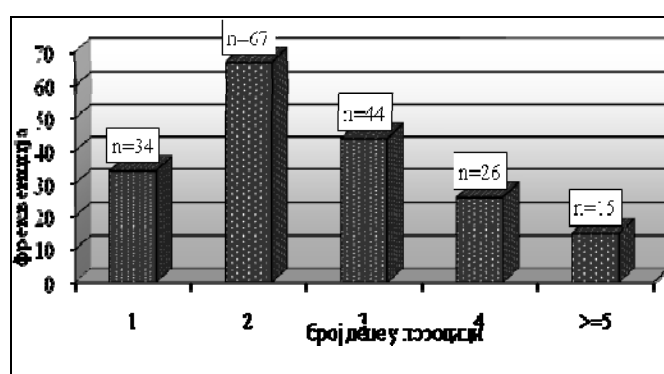
Table 2.

	Vaspitači n	Vaspitači %	Roditelji n	Roditelji %
Severnobački	15	20,83	13	6,99
Zapadnobački	10	13,89	53	28,49
Južnobački	4	5,56	3	1,62
Srednjobanatski	16	22,22	35	18,82
Grad Beograd	0	0	8	4,30
Zaječarski	6	8,33	5	2,69
Kolubarski	7	9,72	32	17,20
Raški	9	12,50	7	3,76
Niški	5	6,95	30	16,13
ukupno	72	100	186	100

Zadovoljavajući odziv romskih roditelja srednjobanatskog okruga podudaran je sa podacima demografskih istraživanja o romskoj nacionalnoj manjini koja je najgušće nastanjena na području srednjeg Banata (Радушки, 2004, str. 433-445). Broj anketiranih vaspitača koji imaju romsku decu u grupama ukazuje da je najviše vaspitača u srednjobanatskom i severnobačkom okrugu.

Socio-demografske karakteristike stratuma

Broj dece u porodici. U analizi broja dece u porodici zanimalo nas je koliko dece aktuelno živi u romskoj porodici. Aktuelno stanje broja rođene dece u romskim porodicama odstupa od broja rođene dece roditelja. To znači da analiza nije uključivala moguće ranije bračne zajednice i broj dece koji je iz takvih zajednica proistekao, kao ni onaj broj dece koja su, skladno godinama starosti, zasnovala vlastite porodice. Aktuelno stanje prikazano je grafički (Grafikon 3).

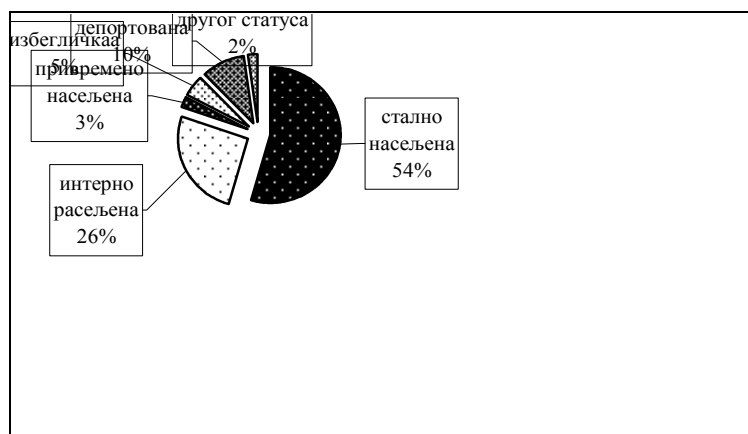
Grafikon 3. Broj dece u romskim porodicama

Graph 3. The number of children in Roma families

Prosečna romska porodica ima dva do tri deteta ($AS=2,68$). Najveći broj romskih porodica ima dvoje dece (36,02%), potom troje (23,66%), jedno dete (18,28%) i četvero dece (13,98%); dok su porodice sa petoro i više dece malobrojne – oko 8% zastupljenosti u uzorku.

Status romske porodice. S obzirom na rezultate ispitivanja koji ukazuju da je svega 54% romskih porodica stalno naseljeno i da značajan deo romske populacije ima status izbeglih (5%), interno raseljenih (26%), privremeno naseljenih (3%) ili deportovanih lica (10%), pitanje prostora – lokaliteta življenja romske populacije i dalje je jasno određujući faktor njihove integrisanosti unutar društvene (lokalne) zajednice (Grafikon 4).

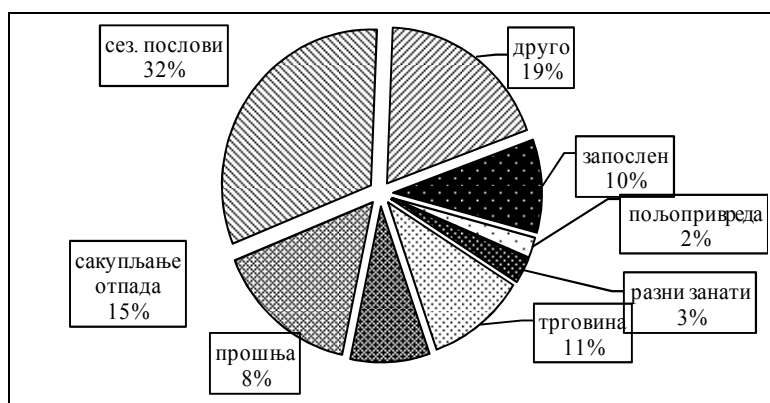

Grafikon 4. Status romske porodice

Graph 4. The status of the Roma family

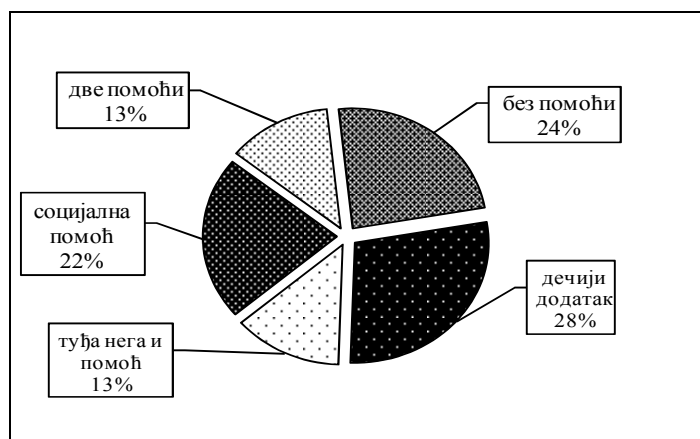
Prihodi/načini izdržavanja porodice. Roditelji romske dece su najčešće nezaposleni, o čemu svedoči podatak da je 10% od ukupnog uzorka ispitanih roditelja zaposleno, dok sva ostala populacija nema stalan izvor prihoda. Sezonski poslovi (31%), sakupljanje otpada (16%) i trgovina (11%) najčešći su načini radnog angažovanja romske porodice a bavljenje raznim zanatima (3%), prosjačenjem (9%) i poljoprivredom (2%) načini su izdržavanja porodice preferirani u manjem broju. Alternativa „drugi načini“ za koju se opredelilo 18% romskih roditelja nije posebno obrazložena (Grafikon 5).

Grafikon 5. Izdržavanje porodice

Graph 5. Livelihood of the family

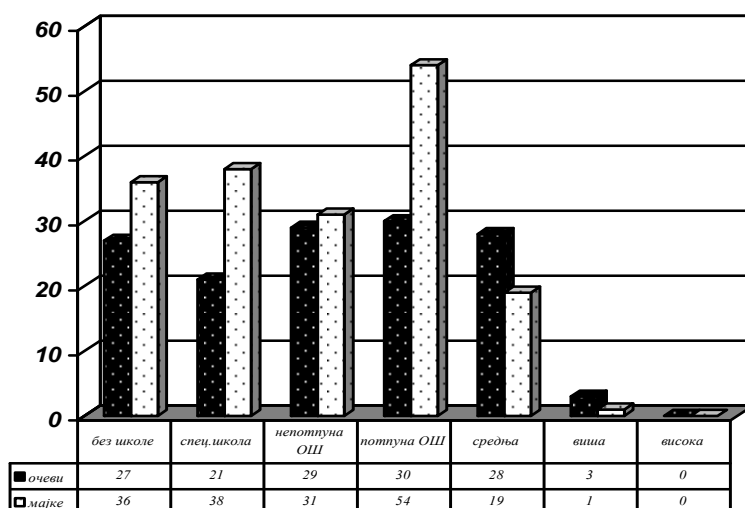
Izvori materijalne pomoći. Na osnovu podataka koje su izneli ispitivani, preko 75% romskih porodica spada u grupu porodica koje ostvaruju pravo na materijalno obezbeđenje, od čega 28% porodica ostvaruje pravo na dečiji dodatak, socijalnu pomoć prima 22% porodica, tuđu negu i pomoć, kao i kombinaciju dve vrste pomoći po 13% romskih porodica a bez pomoći je 24% romske populacije (Grafikon 6) .

Grafikon 6. Materijalna pomoć porodici

Graph 6. Material aid to the family

Образовни статус родитеља. Од укупно 186 ромских породица у узорку, њих 131 (око 70%) је са оба родитеља, док је у 55 (око 30%) породица један од родитеља непознат и /или не живи у породици. У случајевима породица са једним родитељем, податак о образовном статусу другог родитеља је изостао (Grafikon 7).

Grafikon 7. Nivo obrazovanja roditelja

Graph 7. The parents' level of education

U analizi nivoa obrazovanja bilo je 138 očeva i 179 majki romske dece. Najveći broj sa obe strane ispitanih ima završenu redovnu osnovnu školu. Od ukupnog boja 22% očeva ima završenu osnovnu školu. Kada su majke u pitanju, njih 30% ima završenu osnovnu školu. Sa nepotpunom osnovnom školom izdvaja se 21% očeva i 17% majki, dok je sa završenom specijalnom školom izdvojeno 15% očeva i 21% majki. Od ukupnog broja očeva njih 19% nema školu, dok je taj postotak u slučaju (ne)obrazovanja majki 20%. Kada su u pitanju neobavezni vidovi obrazovanja: srednja i viša i visoka škola, podaci govore u prilog očevima. Naime, 20% očeva ima završenu srednju školu. Kada se pogleda ukupan broj majki, njih 11% je sa završenom srednjom školom. Višu školu imaju završeno svega 4 osobe – 3 osobe muškog i jedna ženskog pola. U uzorku nije registrovana osoba sa završenom visokom školom.

Analiza veze sociodemografskih činilaca i redovnosti pohađanja vrtića od strane romske dece

Prosečna starost romskog deteta koje pohađa predškolsku ustanovu iznosi 6,2godine (SD = 0,70). To znači da romska deca relativno kasno bivaju uključena u predškolsku ustanovu, na uzrastu kada ih na to obavezuje jednogodišnje pohađanje pripremnog programa za polazak u školu. U najvećem postotku (77,42%) romska deca pohađaju vrtić svega

godinu dana. Od ukupnog broja ispitanih, u samo jednom slučaju romsko dete vrtić pohađa od jaslenog uzrasta, u 2% slučajeva, u trajanje pohađanja iznosi tri a u 19% slučajeva, dve godine.

U tabelama koje slede prikazane su relacije između redovnosti pohađanja (zavisna varijabla) i sociodemografskih varijabli (broj dece u porodici, status porodice, prihod/načini izdržavanja i izvori materijalne pomoći) kao prediktora (Tabela 3).

Tabela 3. Broj dece i pohađanja vrtića

Table 3. The number of children and the kindergarten attendance

	R	R ²	R ² adjusted	Std. greška merenja	F	p
Broj dece	0.105	0.011	0.006	1.551	2.069	0.152

(Analiza putem multiple korelacije)

Na osnovu koeficijenta multiple korelacije (R) koji iznosi 0.105 može se konstatovati slaba veza između broja dece u romskoj porodici i redovnosti pohađanja vrtića. Koeficijent determinacije (R²) iznosi 0.011, što znači da je svega 1% objašnjenog varijabiliteta kriterijske (zavisne) varijable određeno ovom prediktorskom varijablom (broj dece u porodici), dok je ostatak po uticajem drugih faktora (Tabela 4).

Tabela 4. Status porodice i pohađanje vrtića

Table 4. The status of the family and the kindergarten attendance

	R	R ²	R ² adjusted	Std. greška merenja	F	p
Status porodice	0.110	0.012	0.007	1.422	2.266	0.134

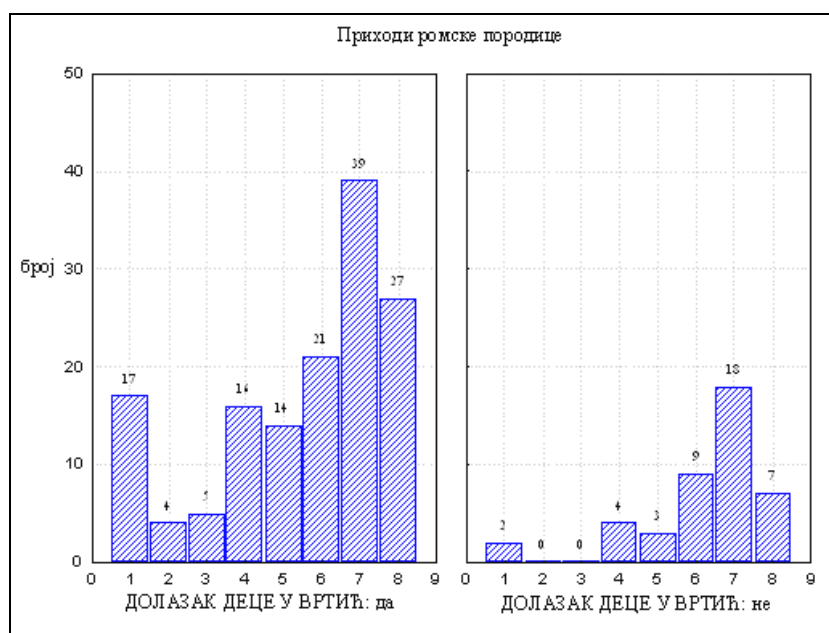
Na osnovu koeficijenta multiple korelacije (R) koji iznosi 0.110 može se konstatovati slaba veza između statusa jedne romske porodice i redovnosti pohađanja vrtića. Koeficijent determinacije (R²) iznosi 0.012, što znači da je svega oko 1% objašnjenog varijabiliteta kriterijske (zavisne) varijable određeno ovom prediktorskom varijablom – status porodice (Tabela 5).

Tabela 5. Prihodi porodice i pohađanje vrtića

Table 5. Family income and the kindergarten attendance

	R	R ²	R ² adjusted	Std. greška merenja	F	p
Prihodi porodice	0.145	0.021	0.016	2.134	3.955	0.048

Na osnovu koeficijenta multiple korelacije (R) koji iznosi 0.145 može se konstatovati slaba veza između vrste privređivanja u romskoj porodici i redovnosti pohađanja vrtića romske dece. Koeficijent determinacije (R^2) iznosi 0.021, što znači da je oko 2% objašnjenog varijabiliteta kriterijske (zavisne) varijable određeno ovom prediktorskom varijablom (prihodi porodice). Grafikon koji sledi ukazuje na učestalost dolazaka dece u vrtić u zavisnosti od načina privređivanja unutar njihove porodice (Grafikon 8).

Grafikon 8. Redovnost pohađanja vrtića u odnosu na приход porodice

Graph 8. The regularity of kindergarten attendance with regard to the family income

1 – stalno zaposleni	5 – prošnja
2 – bavljenje poljoprivredom	6 – sakupljanje otpada
3 – razni zanati	7 – sezonski poslovi
4 – trgovina	8 – drugo

Značajnost F koeficijenta na nivou 0.048 ukazuje da vrsta posla kojom se roditelji bave, i na taj način obezbeđuju porodicu, ipak značajno utiče na odziv njihove dece u predškolske ustanove. Razlog navedenom pokazatelju možemo tražiti u činjenici da kod roditelja koji rade deca češće odlaze/borave u vrtiću. Potpuni odziv dece u vrtić prisutan je u porodicama koje se bave poljoprivredom i raznim zanatima.

Najneizvesnija predikcija za pohađanje vrtića je iz porodica koja se bave sezonskim poslovima, jer je iz ove grupacije najveći broj nepohađača (Tabela 6).

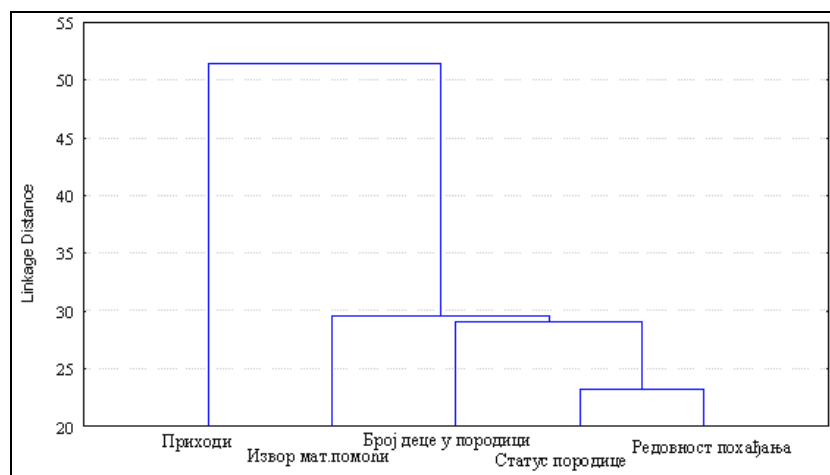
Tabela 6. Izvori materijalne pomoći i pohađanje vrtića

Table 6. Kindergarten attendance and the sources of the material aid

	R	R ²	R ² adjusted	Std. greška merenja	F	P
Izvori materijalne pomoći	0.040	0.002	-0.003	1.535	0.426	0.514

Na osnovu koeficijenta multiple korelacije (R) koji iznosi 0.040 može se konstatovati izostanak veze između materijalne pomoći koju prima romska porodica i redovnosti pohađanja vrtića njihove dece. Koeficijent determinacije (R²) iznosi 0.002, što znači da je ispod 2% objašnjenog varijabiliteta kriterijske (zavisne) varijable određeno ovom prediktorskom varijablom (izvori materijalne pomoći).

U nameri da se uvidi bliskost pojedinačnih sociodemografskih činilaca kako između sebe, tako i u odnosu na redovnost pohađanja vrtića od strane romske dece, učinjena je klaster analiza. Analiza sociodemografskih činilaca po bliskosti uz pomoć klaster analize izvršena je uz pomoć Euklidove distance i prikazana je grafički (Grafikon 9).

Grafikon 9. Euklidova distanca

Graph 9. Euclidean distances

Status porodice u najmanjoj meri raslojava decu na pohađače i nepohađače, jer je distanca između redovnosti pohađanja i statusa porodice najmanja. Drugu distancu ima varijabla broj dece u porodici, dok su izvori materijalne pomoći na trećem mestu „raslojavanja“ dece na pohađače i nepohađače (Tabela 7).

Tabela 7. Klaster analiza – pokazatelji o grupisanju sociodemografskih parametara u odnosu na redovnost pohađanja romske dece u PU

Table 7. Cluster of analyses – the indicators of the grouping of socio-demographic parameters in relation to the regularity of the pre-school attendance of Roma children

	Status porodice	Broj dece u porodici	Izvori mat.pomoći	Prihodi porodice
Redovnost pohađanja	I nivo d= 23,2	II nivo d= 29,1	III nivo d= 31,8	IV nivo d= 67,3

Analiza veze obrazovanja romskih roditelja i redovnosti pohađanja vrtića od strane romske dece

Na osnovu koeficijenta multiple korelacije (R) koji iznosi 0.154 može se konstatovati slaba veza između obrazovanja romskih roditelja i redovnosti pohađanja vrtića od strane njihove dece. Koeficijent determinacije (R^2) iznosi 0.023, što znači da je oko 2% objašnjenog varijabiliteta kriterijske (zavisne) varijable određeno ovom prediktorskom varijablom (obrazovanje roditelja). Iako koeficijent multiple regresije (β) nije statistički značajan po pojedinačnim grupacijama (očevi i majke), zapaža se pozitivan trend veze između obrazovanja očeva i pohađanja vrtića od strane njihove dece ($\beta= 0.25$) i negativan trend obrazovanja majki i pohađanja vrtića od strane njihove dece ($\beta= -0.26$). Ovo praktično znači da deca više pohađaju vrtić u porodicama gde su očevi obrazovaniji i/ili majke manje obrazovane (Tabela 8).

Tabela 8. Obrazovanje roditelja i pohađanje vrtića

Table 8. Level of the parents' education and the kindergarten attendance

	R	R^2	R^2 adjusted	Std. greška merenja	F	P
Obrazovanje roditelja	0.154	0.023	0.009	0.442	1.649	0.196

Interakcijski odnosi aktera obrazovanja

Stav romskih roditelja prema saradnji sa vaspitačima. Analizirani rezultati o doživljaju saradnje romskih roditelja sa vaspitačima ukazuju na prisutnost pozitivnog stava romskih roditelja; od ukupno ispitanog broja romskih roditelja (n=186), 147 je saradnju procenilo kao dobru, što ukazuje da je 79% roditelja je saradnju ocenilo najvišom ocenom. Saradnju, kao zadovoljavajuću, je procenilo 38 roditelja što čini 20,5% ispitanika, dok se samo jedan roditelj izjasnio da nema saradnju sa vaspitačem. Za utvrđivanje značajnosti dobijene i teorijske raspodele primenjen je Kolmogorov–Smirnov test koji ukazuje na statistički značajno prisustvo pozitivnog doživljaja saradnje romskih roditelja sa vaspitačima (D_{max} , p_{nivo}) (Tabela 9).

Tabela 9. Parametri koji oslikavaju saradnju romskih roditelja sa vaspitačima

Table 9. Parameters depicting the cooperation of Roma parents with kindergarten educators

	n	%	AS	SD	D_{max}	p_{nivo}
Dobra	147	79,03	1,21	0,43	0,48*	<0,01
Zadovoljavajuća	38	20,43				
Bez saradnje	1	0,54				

Saradnja na relaciji romski roditelj – neromski roditelj Odgovore su davali isključivo roditelji romske dece. Na osnovu odgovora koje su davali romski roditelji zapaža se da dominira doživljaj saradnje kao dobre (46%). Oko 38% ispitanih roditelja saradnju je opisalo zadovoljavajućom, dok je njih 16% navelo da nema saradnju sa neromskim roditeljima. Primenjen Kolmogorov–Smirnov test ukazuje na statistički značajno prisustvo pozitivnog doživljaja saradnje romskih i neromskih roditelja (D_{max} , p_{nivo}) (Tabela 10).

Tabela 10. Parametri koji oslikavaju saradnju romskih i neromskih roditelja

Table 10. Parameters depicting the cooperation between Roma and non-Roma parents

	N	%	AS	SD	D_{max}	p_{nivo}
Dobra	87	46,77	1,68	0,73	0,29*	<0,01
zadovoljavajuća	70	37,63				
bez saradnje	29	15,60				

U skladu sa navedenim, može se zaključiti da je stav pozitivne saradnje prema neromskim roditeljima većinski kod romske populacije.

Stav vaspitača prema saradnji sa roditeljima romske dece. Za razliku od roditelja romske dece vaspitači su u manjoj meri zadovoljni saradnjom sa drugom stranom. Naime, njih 40% saradnju opisuje kao delimično uspešnu, potom u 30,5% slučajeva kao uspešnu, dok je kao veoma uspešnu saradnju smatralo njih 22,22%. Najmanji postotak vaspitača, njih 6,95%, saradnju je proglasilo neuspešnom (Tabela 11).

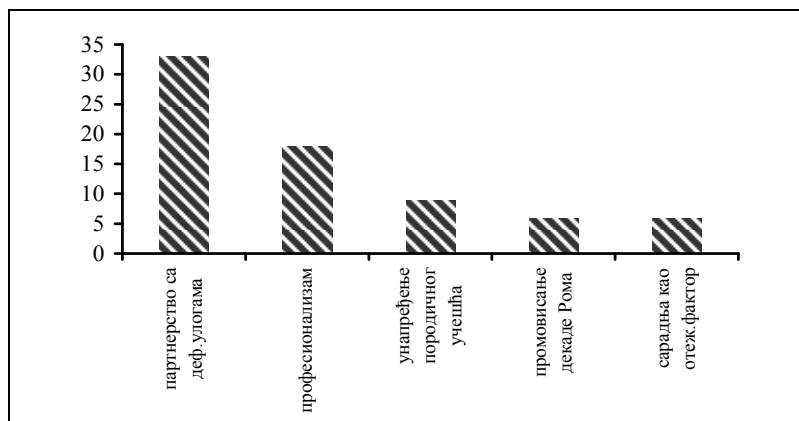
Tabela 11. Parametri koji oslikavaju saradnju vaspitača sa romskim roditeljima

Table 11. Parameters depicting the cooperation of kindergarten educators with Roma parents

	n	%	AS	SD	D _{max}	P _{nivo}
Veoma uspešna	16	22,22	2,32	0,90	0,25*	<0,01
Uspešna	22	30,55				
Delimično uspešna	29	40,28				
Neuspešna	5	6,95				

U daljoj analizi bilo je neophodno uvideti po čemu vaspitači saradnju sa roditeljima romske dece opisuju kao delimičnu. U najvećem broju slučajeva, kao otežavajući faktor saradnje sa roditeljima romske dece vaspitači ističu neredovno dovođenje dece u vrtić (33,34%) nakon čega sledi, u nešto manjem broju (29,17%), nezainteresovanost roditelja u vezi sa napredovanjem dece u vrtiću. Neredovno izmirivanje obaveza kao što je plaćanje pohađanja predškolske ustanove, pojava slabog odziva na roditeljske sastanke su razlozi otežane saradnje po mišljenju 15,27% vaspitača, a nepoštovanje radnog vremena vrtića razlog je naveden u 8,33% slučajeva, koliko se odnosi i na navođenje nepismenosti romskih roditelja kao razloga neuspešne saradnje. Ostali, individualni, razlozi ne-saradnje navedeni su u 5,56% ispitanih vaspitača, bez obrazloženja odgovora.

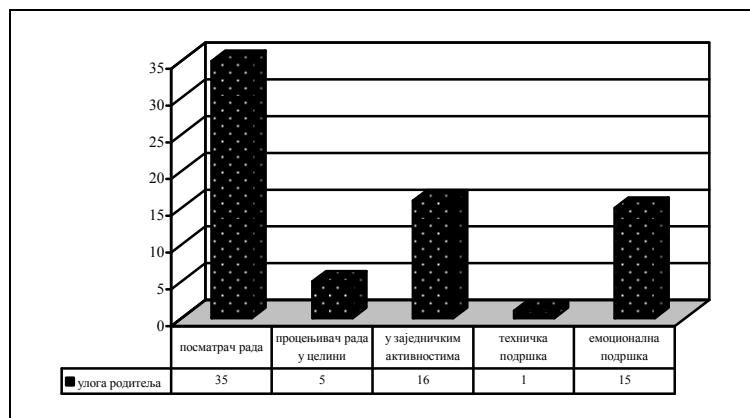
Komparirajući odgovore koje su dali vaspitači i one koji su dali romski roditelji, o uzajamnoj saradnji, uviđa se da „dve strane“ nemaju podjednaka viđenja. Iako se mogući odgovori različito graduirani (kod roditelja kroz trostepenu, a kod vaspitača kroz četvorostepenu skalu), uviđa se da su roditelji zadovoljniji saradnjom od vaspitača. Viđenje saradnje sa aspekta vaspitača radi preglednosti prikazano je grafički (Grafikon 10).

Grafikon 10. Vid saradnje vaspitača prema roditeljima (procentualni prikaz)

Graph 10. The nature of cooperation of kindergarten educators with parents (shown in percentages)

Doživljaj saradnje sa romskim roditeljima za vaspitače predstavlja prvenstveno vid partnerstva sa jasno definisanim ulogama. Za ovakvo poimanje saradnje opredelilo se 45,84% ispitanih vaspitača. Na drugom mestu, vaspitači pod saradnjom podrazumevaju visok nivo (vlastitog) profesionalizma (25%). U 12,5% slučajeva smatraju je načinom unapređivanja породичног учешћа, dok među poslednje navedenim tvrdnjama, po rangi važnosti, saradnju smatraju vidom promovisanja dekade Roma (8,33%). Isti postotak vaspitača saradnju smatra otežavajućom okolnošću u svom radu. Posmatrano sa aspekta vaspitača, uloga koju roditelji romske dece imaju u saradnji sa vaspitačima je pasivne prirode. Naime, od ukupnog broja izjašnjenih vaspitača, polovina njih smatra da je roditelj romskog deteta samo posmatrač rada u celini. Zastupljenost uloga prezentovana je grafički (Grafikon 11).

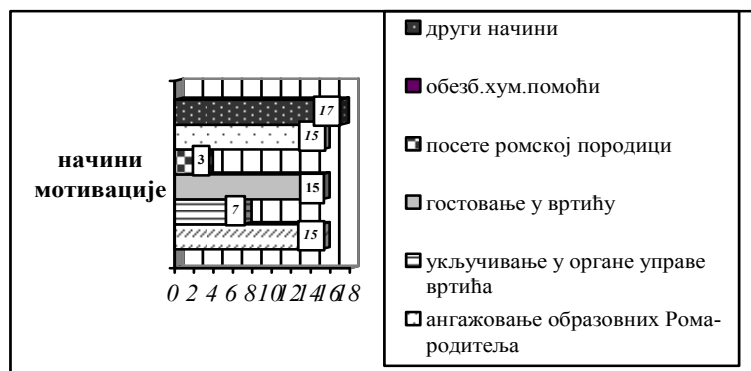

Grafikon 11. Uloga roditelja romske dece u radu predškolske ustanove

Graph 11. The role of the parents of Roma children in the operation of the pre-school institution

Samo u jednom slučaju vaspitač je roditelja doživeo kao tehničku podršku i pomoć u izradi sredstava za rad, dok je viđenje aktivne uloge roditelja i učestvovanje u zajedničkim aktivnostima prisutno u 22,22% (n=16) ispitanih vaspitača. Petina ispitanih, odnosno 20,83% vaspitača, roditelje romske dece doživljava kao emocionalnu podršku svojoj i drugoj deci. U proceni eventualnog straha, koji su roditelji romske dece izrazili u susretu sa vrtićem, vaspitači su u 19,44% slučajeva iskazali da su taj strah primetili kod roditelja romske dece. Posmatrano iz drugog ugla, i vaspitači su imali mogućnost da se izjasne da li su i sami plašili dolaska romske dece u grupu vrtića. Njih petoro, tj. 6,94% saopštilo je da je imalo strah. Razloge preovladavanja straha pripisuju: neiskustvu u radu sa romskom decom, nerazumevanja srpskog jezika kod dece i vlastitim predrasudama prema Romima. Unutar svoje grupe vaspitači su podeljeni u stavu dostupnosti saradnje sa oba roditelja romskog deteta. Njih 52,78% saopštilo je da je u mogućnosti da podjednako saraduje sa majkama i očevima dece, dok je 47,22% saopštilo da im ta saradnja nije podjednako na raspoloženju.

Motivacija romskih roditelja da se uključe u rad sa decom, polazna je osnova sa koje vaspitač treba da planira saradnju. U analizi motivacije bilo je važno uvideti na koji način se vaspitači angažuju u cilju pospešenja roditeljske motivacije. Motivacioni izbori su različiti (Grafikon 12).

Grafikon 12. Načini motivisanja romskih roditelja od strane vaspitača

Graph 12. The kindergarten teachers' methods of motivating the Roma parents

Interesantan je podatak da su se vaspitači u najvećoj meri izjasnili da jedan od najizraženijih oblika motivacije – drugi načini, podrazumeva nerazdvajanje romske i neromske dece, tj. podjednak pristup pri saradnji sa roditeljima te dece. Prema iskustvima vaspitača, visok motivacioni efekat imaju prilike koje omogućavaju gostovanja romskih roditelja u vrtiću kada se roditelji osećaju kompetentnim i dobrodošlim, kao i neke u sklopu afirmativnih akcija na podizanju obrazovnih i kulturnih kompetencija, kao što su angažovanje obrazovanih roditelja Roma.

ZAVRŠNO RAZMATRANJE

Sagledavanje sociodemografskih karakteristika grupacija obuhvaćenih istraživanjem (roditelji romske dece, vaspitači i sama romska deca) omogućilo je da se izdvoje neke od karakteristika sociodemografskog profila romske porodice, ali ne i da se rešenja za integraciju romske dece u obrazovni sistem potraže u njegovim okvirima. Istraživanje je potvrdilo često ponavljanu činjenicu da je nizak socioekonomski nivo života romske porodice jedan od faktora koji otežava uključivanje romske dece u predškolske grupe, ali da nije presudan s obzirom na svega 2% utvrđenog varijabiliteta.

Rezultati istraživanja potvrđuju prisutnost distance u vidu *predrasuda vaspitača prema romskim roditeljima*. S tim u vezi, interakcijski odnosi aktera kao atributi nezavisne varijable, pokazali su se značajnijim izvorom diferenciranja stavova roditelja i vaspitača o međusobnoj saradnji i indikatorom stvarnog stanja u odnosu na sociodemografske karakteristike ispitivanog uzorka u primeni institucionalne strategije za integraciju romske dece i roditelja u vaspitno-obrazovni proces. Rezultati

statističke analize o uticaju pojedinih nezavisnih varijabli (npr. interakcijski odnosi aktera) na zavisne (uključenost romske dece u predškolske ustanove) nisu potvrdili hipotezu o nepostojanju razlike u doživljaju uzajamne saradnje između romskih roditelja i vaspitača.

Dominacija doživljaja saradnje kao delimično uspešne, koju prati pojava kasnijeg uključivanja dece u predškolske ustanove, neredovnost pohađanja, roditelji kojima je namenjena uloga pasivnih posmatrača rada u celini bez uključivanja, povremeno prisustvo straha i opreza kada je u pitanju ostvarivanje komunikacije, upotreba klasičnih oblika međusobnog informisanja kao dominantnog vida saradnje, uobičajeno struktuiranje prostora u kom borave deca ili odsustvo oplemenjivanja prostora produktima romske kulture i tradicije – jasno ukazuje na prisustvo jakih stereotipa kao i nepostojanje inkluzivne kulture u ustanovi.

Budući da je priroda intersistemskih struktura definisana obrascem uzajamnosti, raspodele moći i afektivnih odnosa (Бронфенбренер, 1997, str. 216) na osnovu rezultata dobijenih istraživanjem može se izvesti zaključak o potrebi baziranja akcija na integrativno-razvojnog modelu, koji podrazumeva intervencije kojima se zahvata sistem kao celina koja sadrži redosled ciljeva od pojedinca, preko grupe do zajednice, u čijem se fokusu nalaze najurgentnije tačke pa se dalje, sukcesivno, sagledavajući efekte, razvijaju novi i novi programi (Стакић, 1993, str. 173). Uspostavljanje veza vrtića i porodice koje bi karakterisale učestalije interakcije roditelja i vaspitača, omogućile stalni protok i razmenu informacija, obezbedile prisustvo romskim roditeljima sa pravilnom raspodelom uloga u vaspitno-obrazovnom procesu, smanjilo bi kako degradiranje romskih roditelja tako i roditeljske zahteve i ponašanja koja umanjuju profesionalni ugled vaspitača. Stvaranje funkcionalnog prototipa za definisanje optimalnih uslova za delovanje ustanove (mikrosistema) kao konteksta za razvoj, ali ne izolovano od mezosistema (šire društvene zajednice), izvršilo bi određeno ublažavanje dejstva negativnih faktora u odnosu obrazovne institucije i romske porodice (Половина, 2007, str. 91-113).

Kombinovanje iskustava, rezultata projekata i preporuka istraživanja realizovanih na planu društvenih intervencija na inkluzivnom obrazovanju romske dece podrazumeva uvođenje sveobuhvatnog modela i zajedničke metodologije za inkluzivni pristup u obrazovanju, uz aktivno učešće romskih roditelja u vidu partnerstva.

LITERATURA

- Арнаудова, В. (2007). Емоционално – мотивациони аспекти личности социјално депривираних ученика. У: Вујачић М. (Ур.): Књига резимеа *Улога образовања у смањењу последица сиромаштва на децу у земљама у транзицији* (стр. 64). Београд: Институт за педагошка истраживања.
- Бронфенбренер, Ј. (1997). *Екологија људског развоја*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Церовић, Т. (2007). Унапређивање образовања Рома у Европи. У: Вујачић М. (Ур.): Књига резимеа *Улога образовања у смањењу последица сиромаштва на децу у земљама у транзицији* (15). Београд: Институт за педагошка истраживања.
- Ђорђевић, Д. (2004). *Роми и Други, Други и Роми: Социјална Дистанца*. Ниш: Институт за социологију Филозофског факултета Универзитета у Нишу.
- Јакшић, Б. (2002). *Људи без крова*. Београд: Република.
- Ковачевић, Т., Ивков, А. и Ђурђев, Б. (2005). Старосна структура Рома у Војводини. У: *Зборник радова No 54 географског института „Јован Цвијић“*. Београд: САНУ.
- Пигер, Ј. (2007). Сиромаштво ромске деце као узрок образовне и других видова депривације и путеви њеног превазилажења. У: Вујачић М. (Ур.) Књига резимеа *Улога образовања у смањењу последица сиромаштва на децу у земљама у транзицији* (90). Београд: Институт за педагошка истраживања.
- Половина, Н. (2007). Системска анализа сарадње школе и породице. С. Крњајић (Ур.) *Сарадња школе и породице*, (91-113). Београд: Институт за педагошка истраживања.
- Радушки, Н. (2004). Ромска национална мањина у Србији – демографске тенденције и проблеми. *Миграцијске и етничке теме*, 4, 433 – 45.
- Ringold, D. et al. (2005). *Roma in an Expanding Europe: breaking the poverty cycle – Роми у проширеној Европи: раскидање круга сиромаштва*. Извештај Светске банке.
- Срдић, В. (2009). *Компензаторско образовање деце као фактор друштвене интеграције и еманципације националне заједнице Рома у републици Србији* (докторска дисертација). Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду.
- Стакић, Ђ. (1993). Модели социјалног рада са маргиналним групама. У: Маџура М. (Ур.): *Друштвене промене и положај Рома*. Београд: Српска академија наука и уметности.

Vesna Srdić, Vlasta Sučević, High Educational Institution Of Applied Studies For
Preschool Teachers, Kruševac

THE EMPIRICAL VERIFICATION OF THE REASONS FOR THE INSUFFICIENT INCLUSION OF ROMA CHILDREN INTO PRE- SCHOOL INSTITUTIONS IN SERBIA

Summary

The findings are indicative of a need to identify the circumstances which, apart from socio-demographic ones, suggest wider dimensions to the problem at hand. The all too often restated opinion that the poverty of the Roma population is the main cause of the non-inclusion of their children in preschool institutions has been disproved. The limited willingness and need of Roma parents to take part in surveys such as this one, designed to improve their own circumstances, clearly emphasises that it is necessary to find qualitatively different social engagements directed at the provision of educational support to the Roma population. Future research should be directed towards an establishment of interactive relationships between Roma parents and their children's teachers, which would facilitate an exploration of the conditions important for the inclusion of Roma children in preschool institutions. Demystification of the widest social stereotype about "the vicious cycle of poverty", which finds its support in social welfare actions instead of breaking the chain of exclusion and creating circles of power which would include authentic resources of the Roma population, unambiguously shows a need to change the consciousness of both the Roma and other people, as well as to break prejudices which still bear elements of discrimination against Roma people. In regard to this, an effort should be made towards correcting and widening the experiences and awareness of young Roma parents, especially mothers, as well as education about the parental role and offering positive models of support; these tasks mean that the teachers will have to take a step towards Roma parents, which presents preschool institutions with an obligation to develop in the direction of inclusive education.